

KÖNYVSORSOK A SÁROSPATAKI NAGYKÖNYVTÁRBAN

A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Nagykönyvtárában patinás, szerző és cím szerinti betűrendes és decimális katalógus segíti a kutatást, kéziratári, folyóiratári, újságcikk-katalógussal, az iskolai értesítők, a térképtárak, az „orosz fogságban” lévő pataki könyvek, az RMK-gyűjtemény, a magyar népdalgyűjtemény katalógusaival, valamint az olvasótermi szabadpolcos és a munkatermi segédkönyvtárakkal kiegészítve.

A közel félmillió kötetállományú Nagykönyvtár mellett még két tucat fiókkönyvtár kínálja olvasmányokkal a kollégiumi polgárokat (pl.. Adattár, Levéltár, Múzeum, Theológiai Főiskola, Gimnázium, internátusok, szemináriumok stb..). A nagykönyvtári állományra is jellemző a számos magángyűjtemény beépülése pl.. a Rákóczi-, a Vay-, a Teleki-, a Fáy-, a Szathmáry-Király-, a Windischgraetz--Bretzenheim-, a Beleznay-gyűjtemény. Tudósok, irodalmárok, tanárok hagyatéka is bekerültek, mint pl.. Beregszászi Nagy Pál, Simándi István, Csengery József, Kazinczy Ferenc, Nyíri István, Szeremley Gábor, Pósa Lajos, Szentpétery Sámuel, Zemplény Árpád, Dókus Gyula - vagy a legújabbak közül Béres Ferenc, Andreánszky István, Pálóczi-Horváth György, Halmi Róbert, Cs. Szabó László, Szathmáry Lajos István

gyűjteményei, hogy csak néhányukat említsük. Ezek valamiképpen dokumentálják egykori tulajdonosaik ízlését, érdeklődését, gondolkodásmódját, sorsát, életművük pedig könyvtáraik feltárását könnyíti meg az érdeklődők számára.

A pataki Kollégium története alapján, most azt vizsgáljuk - igen vázlatosan -, miként alakult a

könyvek sorsa az egyházi, a fejedelmi, az iskolai könyvtárban és a tudományos gyűjteményekben?

Egyházi könyvtár

A Kollégiumot az a reformáció teremtette meg, mely Európa-szerte föllendítette a nyomdászatot, a könyvkultúrát, s az első magyar nyelvű nyomtatványok sorozatával ajándékozott meg bennünket. Sárospatak reformációja - *Dévai Bíró Mátyás, Szkárosi Horváth András, Benczédi Székely István*, de főként *Sztárai Mihály* és *Kopácsi István* reformátori munkálkodása nyomán - a ferences kolostort alakította protestáns iskolává. A szerzetesi iskolák már a középkorban sem képzelhetők el könyvek nélkül. Feltételezzük, hogy az itteni könyvek korábban a város szerzetesi gyűjteményeiben élhették életüket. Kollégiumi sorsuk

1531-től formálódik, amennyiben hitelt adunk a 200 évvel ezelőtti krónikás szavainak: „*Úgy látszik, hogy ez - mármint a könyvtár - az iskola kezdetétől fogva volt.*”¹

A felekezeti hovatartozás a reformáció századának alapvető kérdése. Nem egyszerűen a vallásosság mikéntjét határozta meg, hanem a társadalmi haladás, kulturális kibontakozás irányát, módját is. Ezért döntő, hogy a német lutheránus kezdeményezőkézséget - melynek jegyében az evangélikus vallású *Perényi Péter*, a mecénás várúr és birtokos protestáns iskolát alapított - hosszú felekezeti küzdelmeket követően, felváltja a radikálisabb svájci, helvét irányú reformáció. Amikor az iskola 1549-től kollégiumi rangot nyer, benne már egy kálvinista főiskolai könyvtárról beszélhetünk. A mai 16. századi anyag ismeretében megállapítható, hogy ez a kálvinista gyűjtemény felekezetre való tekintet nélkül tartotta meg, nemcsak az „igaz tan” alaplát, de ugyanúgy a szinte „életre-halálra” kritizált, római katolikus, szombatos és egyéb munkákat is. Talán azért, mert ebben a korban a könyvnek még önmagában összehasonlíthatatlanul nagyobb becsülete és értéke volt, mint később, talán azért, mert alaposan fel kellett készülni abból, amit megsemmisítő bírálatban akartak részesíteni. Vagy egyszerűen azért, mert a Rákóczi-család római katolikus ágának a gyűjteményei is helyet kaptak a protestáns családtagok könyvtárában.

A régió egyházközségei, lelkészi és világi képviselőikkel 1562-ben a Tarcál--Tordai Zsinaton elrendelték, hogy minden iskolában kötelező *Kálvin János* 1541-ben kiadott katekizmusát tanítani. A zsinat egyik fő szervezője a Kollégium rektora, *Thurv Farkas Pál* volt, aki a mecénás nagyúrral, *Perényi Péterrel* szemben is kiállt a helvét irány mellett, s akinek a *Kálvin János* fő művéről szerzett, akkor közszájon forgó disztichonja érzékelteti a döntés motiváltságát:

„*Praeter apostolicas post Christi Tempora Chartas Hiuc peperere libro saecula nulla parem.*” (Krisztus és az apostoli idők óta, ennél jobb könyvet soha senki nem írt.)²

A mi szempontunkból a reformáció legradikálisabb irányzatához történő csatlakozásnak jelentős gyümölcsei születtek az istentiszteleti rend, az egyházszervezet, az iskolarendszer viszonylag gyors kiépülésében, s ezzel párhuzamosan a könyvforgalom növekedésében.

Nincsenek adataink az akkori könyvállományról,³ de talán kárpótolhat minket a mai állomány vizsgálata, melyben közel 300 latin és német nyelvű munkát találunk, nemcsak a nagy reformátorok - *Kálvin*, *Luther*, *Béza*, *Melanchton*, *Zwingli*, *Bullinger* - eredeti és a kortárs magyar szerzők 16. századi kiadásaiából, hanem egyúttal szép válogatást olvasmányaikból, forrásmunkáikból.

A Kollégium első, egyes előzményeiben, ill.. részeiben 16. századnak tartott, latin nyelvű törvényei (*Leges Scholae ... 1621*) tudósítanak arról, hogy a könyvtárnokot - később könyvtárnokokat - a jeles diákok közül a tanárok választják, olyat, aki „*okos, jámbor, tanult, józan életű... megpróbált hűségű és becsületességű, akinek a munkája és odaadó gondoskodása révén... a közösség könyvei és irományai megőriztessenek és közös használatra kiadassanak.*”⁴

A választás nyilvános volt, eredményét az igazgató tette közzé, s eskette fel a választottat a következő formula szerint:

„Én - N.N. - a sárospataki iskola könyvtárnoka, szentül ígérem, hogy az iskola törvényei szerint, a közösségnek minden reám bízott vagyonát hűségesen megőrzőm és arról gondoskodom. Mindenekben nem a magam, de a közhasznót tekintem. A tanítók iránt köteles tisztelettel és engedelmességgel viseltetem, azoknak nevét, jó hírét, tekintélyét, mindig és mindenütt oltalmazom, az iskola törvényeiben előirt, hivatalos kötelességeket - lehetőség szerint - hűségesen teljesítem, s az iskola jó hírét, nevét, úgy az idegenek, mint a kollégiumi polgárok előtt, fenntartom. A könyveket a kollégiumi polgároknak személyválogatás nélkül, használatra kiadom, a kiadottakat, vagy valamiként elhányódottakat, minden áron visszaszerzem, s a helyekre teszem, minden reám bízotról - azoknak, akiket illet --jó lelkiismerettel számot adok. A Szentháromság egy, örök, igaz Isten engem úgy segítjen! Ámen!
„5

A diákság soraiból választott könyvtárnokok mellett írnokok, raktárnokok segédkeztek a könyvtári munkában, aminek a vezetését a főkönyvtárnok - egy erre választott tanár - látta el teljes felelősséggel. A könyvvállomány írott katalógusainak a készítését a 17. század első felében megkezdik, de a 18. század folyamán válik megjelenésük periodikussá aszerint, ahogy az alkönyvtárnokok átveszik elődjüktől és átadják utódjuknak a rájuk bízott gyűjteményt.⁶ 1726-tól rendszeresítik a raktári revíziókat, 1778-ban pedig mai értelemben alkalmazható, könyvtárhasználati rendszabályokat alkotnak, 1781-től szerzeményezési naplót is vezetnek.'

A régióban - melyhez a történelmi Borsod, Abaúj és Zemplén vármegyéken kívül a Felvidék és Kárpátalja is hozzátartozik - két évszázaddal később alakul ki az az egyházkerület, mely Erdélyben, az Alföldön és a Dunántúlon már megszerveződött. Az 1735-től működő Tiszáninneri Református Egyházkerület, mint a Kollégium fenntartója, legfelsőbb fórumként hagyja jóvá a könyvtár működtetésének szabályait, költségvetését, dönt az esedékes beruházásokról, később könyvtárnoki és egyéb állások betöltéséről, ellenőrzi a könyvtár munkájának színvonalát, egészen a - századunk elején létrehozott „könyvrendelő bizottság” tevékenységének az áttekintéséig.

Az „egyház könyvtára” - bár nem volt nyilvános könyvtár - mégis jó hasznára vált a gyülekezetekből az iskolába küldött ifjúságnak, csak úgy, mint jeles egyházi íróknak, tudós lelkipásztoroknak, teológusoknak, vallástanároknak, püspököknek, az egyházas világi értelmiségnek, maradandó munkásságuk kifejtésében.

Fejedelmi könyvtár

Mint ismeretes, a *Rákócziak* családjában több nemzedéken át akadtak személyes

elkötelezettjei és elismert tekintélyei a hazai könyvkultúrának. *II. Rákóczi Zsigmond* (1544-1608) nemcsak támogatta, hanem politikai, sőt, katonai védelemmel biztosította a bécsi udvarral szemben az első teljes magyar nyelvű bibliának a kinyomtatását.

Fia, - *I. Rákóczi György* (1593-1648) - korának kiemelkedő gyűjtője volt. Erőfeszítéseket tett arra, hogy *Mátyás* Corvináit megszerezze. Nyugat-Európából kéziratossági leveleket járatott, tudósok, lelképásztorok könyvtárait, ha tehette, megvásárolta. Diákok - akiknek külföldi egyetemjárását finanszírozta - követői, diplomatái, valamint kereskedők - akik mellesleg könyvet is szállítottak - egyaránt eszközei voltak gyűjtő hivatásának. Könyvügyekben udvari lelképásztorainak véleményére hallgatott, mint amilyen *Tolnai Pap István* volt, aki elsőként vezetett nyilvántartást a könyvtári anyagról, vagy *Medgyesi Pál* (1605-1663?), aki méltán nevezte a pataki gyűjteményt Magyarország és Erdély leghíresebb könyvtárának 1659-ben. Hasonlóképpen a segítségére volt a kálvini egyházszervezet kiépítésében döntő szerepet játszó püspök, *Geleji Katona István* (1589-1649), vagy a tudós *Alstedtius J.H.* (1588-1638).

Egyik - 1664-ben Kassáról kelt - levelében értesíti fiát, hogy a jászói konventtől „egy nagy öreg hordó könyvet” szállítanak, s egyben figyelmezteti, hogy ügyeljen a könyvekre, ne vesszenek el, ha azokat másoknak is kiadja. Mindebből következtethetünk arra, hogy voltak tapasztalatok a még igen drága könyvek elvesztéséről és arra is, hogy a szigorúan zárt főúri könyvtárat már bizonyos nyilvánosság, szélesebb körű használhatóság jellemezte.

Az erdélyi fejedelemnek Gyulafehérvárott - a fejedelmi székhelyen - méltó könyvtár állt rendelkezésére. 1649-től Sárospatak a *Rákócziak* - uradalmi központja, itt lakik a fejedelemasszony, *Lórántffy Zsuzsanna* (1600-1660), s ide kerül a családi könyvtár. Ugyanakkor - p1. duplumok cseréje útján - tovább folyik a gyulafehérvári gyűjtemény építése is.

A fejedelmi pár nemcsak gyűjtötte a könyveket, hanem bőkezűen ajándékozta egyházközségeknek, városoknak, iskoláknak. Szorgalmazták, hogy minden egyházközségnek legyen saját Bibliája, énekeskönyve és saját könyvtára. Szép számú kiadvány megjelentetését támogatták anyagilag, köztük a magyar nyelvű Szentírás újabb kiadását.

I. Rákóczi György nem egyszer adott pénzt a pataki Kollégiumnak könyvekre, s ő létesítette az első önálló kollégiumi könyvtárat 1641-ben, „*boltozatos termet*” építtetve a számára. Könyvtárára végrendeletében is gondolt. Udvari krónikása megörökítette bibliaolvasási gyakorlatát, s feljegyezte, hogy sokat olvas, sokféle könyvet, több nyelven.⁸

Méltó örököse ennek a szolgálatának fia, *III. Rákóczi Zsigmond*. Hasonló lendülettel gyűjti a könyveket, melyeket - a korabeli feljegyzés szerint - latin, görög, héber, német, francia és magyar nyelven olvas. Korának tudományos és teológiai kérdéseiben is tájékozott volt. Egyes könyvek beszerzéséről tudósaival - *Bisterfelddel*, *Comeniussal*, *Medgyesi Pállal* - tanácskozik, akik munkatársai a könyvtár szervezésében is. Nemegyszer maga keresi meg édesanyjának, a fejedelemasszonynak a kívánt könyvet a várbéli könyvtárban. Gyűjteményük példányait puritán kötésbe kötteti, melyeket esetenként a Rákóczi-címer, vagy

monogramja díszít. A fejedelmi család tagjainak possessori bejegyzései alapján több tucat kötet azonosítható. Egyetemjáró diákokkal folyamatosan küld a könyvek ügyében leveleket külföldre. Személy szerint neki is számos kiadvány köszönheti megjelenését. 1650-ben nyomdát állítat a pataki Kollégiumnak.

A fejedelmi gyűjteményt végrendeletileg a Kollégiumra hagyja 1652-ben. Az anyagot 1658 és 1660 között szállítják át a várból az iskolába. Ebből az alkalomból katalógust készítenek az állományról, melynek csupán a töredéke maradt fenn. A 821 tételt felsoroló töredék alapján, többen egy kb. 3000 kötetes fejedelmi könyvtárra következtetnek, mely a Kollégium eredeti állományát 4-5000 kötetre duzzaszthatta. A 821 műből 199 magyar nyelvű és 273-at tart nyilván a Régi Magyar Könyvtár (RMK) I. és II. kötete.

A Rákócziak fejedelmi könyvtára hasonló gyűjteményekkel együtt - a maga módján a nemzeti könyvtár tisztét töltötte be. A Batthyány-könyvtár és a Mikulics-gyűjtemény mérhető a Rákócziakéhoz, valamint a kisebb - 1000 kötetet meg nem haladó - főúri gyűjtemények, mint a *Czobor, Forgách, Illésházy, Istvánffy, Koháry, Majthényi, Pázmány, Révay, Thurzó, Zrínyi*-könyvtárak.⁹

Az ellenreformáció kora a Kollégium bujdosásának és a könyvtár szétszórattatásának az ideje. 1671-ben német zsoldosok dúlják, a bujdosó Kollégium csupán kis részét viszi magával, a többi a jezsuiták birtokába kerül. Noha a Kollégium nem szűnik meg, hanem Erdélyben, Gyulafehérváron és Marosvásárhelyen folytatja munkáját, eredeti könyvállományához nem juthat hozzá. 1682-ben - Thököly Imre bevonulásával - kísérlet történik a Kollégium újraindítására, de 1686-ban újra menekülni kell Patakról, s a töredékesen visszaszerzett könyvtár ismét idegen kezekbe kerül. A könyvek útja Erdélybe, Debrecenbe, Budára, Egerbe, Tokajba, Szerencsre, Kassára, Göncre, Sátoraljaújhelyre - s még ki tudja merre - vezet, az iskolának azonban, mindezek ellenére, mindenütt van könyvtára, ahol munkáját végzi. Ideiglenes gönci, kassai működést követően, 1704-től újra van Patakon Kollégium, a Rákóczi-szabadságharcnak köszönhetően. Ugyanebben az esztendőben német zsoldosok dúlják a Debrecenben hagyott pataki könyveket.¹⁰ 1706-ban kötelezik a jezsuitákat az iskolai könyvek visszaszolgáltatására.

Marosvásárhelyen 38 darab pataki könyvet azonosítanak, a sátoraljaújhelyi pálos rendház könyvtárában 120 darabot, a debreceni Kollégium 5 db-ot szolgáltat vissza 1743-ban, Kassán néhány darabot vásárolnak vissza a zsoldosok által elraboltak közül.¹¹ A könyvek sorsa a korabeli magyar művelődés sorsa.

Iskolai könyvtár

Sárospatakat 4-6 szerzetesi iskolája a középkortól iskolavárossá tette. A reformáció századában a protestáns iskolán az akkor hiteles „rendszerváltás” múlt. Nem véletlen tehát az, hogy minden régió egyházi közigazgatása - egyházkerülete - létrehozta a maga alsó, közép és felsőfokú képzést nyújtó és a lelkipásztor-utánpótlást biztosító kollégiumát, s körülöttük az egész Kárpát-medencét behálózó, partikuláris iskolarendszerét.

A kollégium nemcsak többszintű oktatást, hanem egyidejűleg többféle iskolatípus együttesét jelentette, melyek mindegyikét szükséges volt ellátni a nélkülözhetetlen könyvekkel.

A pataki Kollégium a „szegények iskolája” volt, mely elnevezés a korabeli „tehetség gondozásnak” az egyik módját fedve, érzékelteti, hogy a művelődés kapuja mindenki előtt megnyílt, aki kellő elkötelezettséggel indult el rajta. Gyakorlatilag minden alkalmas és eltökélt nebuló tanulhatott - ha nem is könnyen - de mégis függetlenül az anyagi helyzetétől. Az itt végzett diák azután megtalálhatta helyét a vármegyei közigazgatásban, vagy másutt, s ha tanulmányait külföldi egyetemjárással toldotta meg, akkor tanárként, rektorként, professzorként, lelkipásztorként, a szakterületén, vagy a közéletben, magas közhivatalt is betölthetett.

Az egyes kollégiumoknak sajátos szellemisége volt. Így a pataki - amellet, hogy kellőképpen nyitott maradt különböző társadalmi osztályok gyermekeinek és különböző szellemi áramlatoknak a befogadására - „nemesi iskolává” formálódott. Nemesi iskolának tekinthető, mert I. Rákóczi György fejedelem azzá formálta, s ettől fogva szívesen látogatta a hazai nemesi társadalom ifjúsága.¹² Ennek a jelentőségét nem szükséges hangsúlyozni, ha tisztában vagyunk azzal, hogy a magyar társadalom fejlődése során, jórészt a haladó nemesi értelmiség játszotta azt a szerepet, amit másutt a radikális polgárság.

A könyvek sorsát a mecénások, az iskolatípusok - teológiai főiskola, bölcsészet, jogakadémia, tanítóképzés, gimnázium stb.. - valamint a lelkipásztorok, tanárok mellett az uralkodó szellemi áramlatok befolyásolták. A válogatásra, könyvhasználatra rányomta bélyegét a Biblia-központú tájékozódás, a puritanizmus erkölcsi értékrendje, a felekezeti küzdelem állandósulása, a protestáns irányzatok jelentkezése és ezzel párhuzamosan a protestáns unió időről-időre fölvetődő eszméje. A 17. században a végvárakra összpontosító chiliazmus, a dogmatikai kérdéseket előtérbe helyező philippizmus, az egyházkormányzás demokratizálását célzó presbiteriánus eszmeiség a már említett puritán szellemiséggel, Comenius pánszofikus nézeteivel - valamiképpen megjelentek az iskolai könyvtár könyveiben. Egyik gondolatkör sem vált egyeduralmódóvá, de mindegyik hatott és mindegyik adott magából valamit a további kibontakozás számára.

A pataki Kollégium az ország iskolája volt, előbb az országé, mint a városé, melynek lakosságát nemegyszer többszörösen meghaladta a kollégiumi diákság létszáma. Inkább az országé volt, mint a régióé, vagy az egyházkerületé, mert - bár az arányok koronként módosultak, megállapítható, hogy a mindenkori diákságnak csupán 1/3-a került ki a zempléni Hegyköz, Hegyalja, Bodrogeköz vidékéről, Borsodból és Abaújból, tehát a Kollégium közvetlen környezetéből. 2/3-ad részük távolabbról, Gömörből és más felvidéki megyékből,

Szabolcsból, Szatmárból, Abaujából, Beregből, Ungból érkezett, s egy kicsiny, de állandó százalékuk a Kárpát-medence távolabbi részeiből, az Alföldről, a Partiumból, Erdélyből, a Dunántúlról jött, hogy itt latin műveltséggel felvértezve magát, majdan lelkipásztorként, tanárként, jogászként munkálkodjon.

Az iskolai könyvgyűjtemény első állandó helye a Trója-Huta-Fazekas-sor - 1500 körül emelt épületének - egyik szobájában, lehetett. A 17. század közepén a Cigány-sorra, a 18. század elején a Csengettyű-sor helyén álló, kisebb épület emeleti helyiségébe került. Néhány évtized múltán *Szathmáry Király György* a Paradicsom--soron építtetett új termet a sokasodó könyveknek, melyeket 1834-ben szállítottak át a Nagykollégium klasszicista teremkönyvtárába, mai helyükre. A kb. 30.000 kötetet befogadó teremkönyvtár után - egy évszázad alatt - megteltek a Nagykollégium emeleti termei. Utóbb 1986-ban épült emeletes raktárépület, a Repositorium, melyben a könyvállomány nagy része még elhelyezhető.

Az új termeket, épületeket a szükség parancsolta: az 1704-es újrakezdést követően, fél évszázadnak kellett elteltelnie ahhoz, hogy a gyűjtemény meghaladja az elpusztult állomány mennyiségét. A 18. század végén több mint 10.000, a 19 század végén 40.000 kötetes. 1937-ben válik Nagykönyvtárrá, a 100.000-es, 1980-ban pedig a negyedmillió állományt is meghaladta gyűjteménye. 1998-ban 265.061 nyomtatott művet és 408.381 gyűjteményi egységet tart nyilván.

A könyvállomány alakításában döntő szerepe volt a tanároknak. A már említetteken kívül, ilyen volt pl *Szikszai Fabricius Balázs, Pósházi János, Csécsi János, Simándi István, Szentgyörgyi István, Szombathy János, Beregszászi Nagy Pál, Sipos Pál, Erdélyi János, Zsarnay Lajos, Finkey József Radácsy György*. Közülük *Szombathy, Erdélyi*, neves főkönyvtárnokok voltak, akik között kiváló szakemberként sorolhatjuk még *Somossy János, Soltész Ferenc, Szinyei Gerzson, Horváth Cyrill, Harsányi István, Gulyás József, Czegle Imre* neveit, a teljesség igénye nélkül.

A múlt században kialakul az a hagyomány, hogy egy kevés óraszámú tanító tanár látja el a főkönyvtárnoki tisztet, de már 1878-ban megfogalmazódik a tanulság: a megszorított teendők miatt, így sem a főkönyvtárnoki, sem a tanári munka nem végezhető tisztességesen. „*... Az illető maradt egy részről kevés órájú tanárnak kire sokan kancsal szemmel nézhettek más részről könyvtárnoknak, kitől mindenki többet várt, mint amennyit teljesíthetett.*”¹³

Mindazonáltal, a főkönyvtárnoki állást csak 1915-ben választják el az Akadémia irodalomtörténeti tanszékétől, s csipán három évtized múlva lesz a főkönyvtárnokság önálló pozíció. Addig megelégszenek azzal, hogy a könyvtárnok-tanár vállairól leveszik a nyomda, a könyvesbolt, a múzeumi gyűjtemények gondjait és munkatársainak, az alkönyvtárnokoknak, írnokoknak, segédeknek, raktárosoknak a számát szaporítják.

A tanárok írják össze a beszerzendő könyvek listáit és évente jóváhagyásra terjesztik a köziskolai székhez. Olykor maguk vásárolnak könyvet, s ezt a Nagykönyvtár akkor fizeti ki, ha már a szerzeményezésük megtörtént.

Ahogy a 16-17. századi iskolai törvények mutatják, a könyvtár kezdettől az iskola szerves,

fontos része, s az iskola életével együtt kerül sor - bár néha jócskán megkésve - a könyvtár működésének, s a könyvtárosok munkájának a szabályozására.

Tudományos gyűjtemény

1952 után - a Teológiai Főiskola és a Gimnázium államosítását követően - a Nagykönyvtár iskola nélkül maradt. Ekkor állandósult az állományát kiállításokon bemutató, múzeumi és a kutatókat kiszolgáló, tudományos jellege. Az egyházi kezelésben hagyott Nagykönyvtár, Levéltár, Adattár és Múzeum együtt alkotta meg a Tudományos Gyűjtemények intézményét. A könyvtári kutatást szerencsésen egészíti ki helyben, egy intézményen belül, a levéltári, kéziratári, adattári és múzeumi kutatás lehetősége. 1990-től ismét Református Kollégium néven működik, felekezeti középiskolával és Teológiai Főiskolával, lehetőséget nyerve arra, hogy az elmúlt évtizedek hiányosságait pótolva, a korszerű kollégiumi könyvtár kialakítása irányában jelentős lépéseket tegyen.

A Kollégiumnak a 16. század első felétől van tudományos szakkönyvtára, amennyiben a lelkészképzés jegyében fogant teológiai gyűjteményét annak tekinthetjük. Bízást annak tekinthetjük, mert sem minőségében, sem mennyiségében nem szorul háttérbe a kor más, hasonló gyűjteményei között.

Nem feledhetjük, hogy az elmúlt századok során teológiai tájékozódás nélkül az élet egyetlen területén sem lehetett eligazodni, vagy érvényesülni a keresztyén Európában. Dogmatikai tételek elfogadásának, vagy el nem fogadásának, a reformáció századában, közvetlen kulturális, társadalmi, gazdasági, esetleg katonapolitikai következményei lehettek. Kézenfekvő tehát, hogy a teológiai szakirodalom iránt akkor sokkal szélesebb körű volt az érdeklődés és nagyobb az írástudói jártasság, a közgondolkodás jobban „otthon volt” a hittételeket illetően.

A kollégiumi könyvtár első listája teológiai, történelmi, bölcsészeti, nyelvészeti és irodalmi, valamint természettudományos csoportba engedi sorolni a nyilvántartott műveket. Még a 17. század első felében az alábbi „szakok” szerint csoportosítják a szakirodalmat: dogmatika, történelem, görög irodalom, latin irodalom, gyakorlati teológia (vagyis: homiletika, egzegézis, izagógika, teológiai kézikönyvek, szótárak, konkordanciák stb.), vegyes - általában természettudományos tartalmú kolligátumok, filozófia, orvostudomány.

A 18. századi újraindulás nagy feladata az elveszett könyvtár pótlása, melynek érdekében példás összefogással történnek erőfeszítések. A Nagykönyvtár történetét szinte végig jellemzi az, hogy állományának gyarapodása nagyobb részben adományokból történik. A külföldet járó diákok gyakran hoznak több-kevesebb könyvet az iskolának. Alapítványt hoznak létre könyvrendelés céljából. Tudósok, tanárok, lekipásztorok színvonalas gyűjteményeit megvásárolják. Számos családi könyvtár kerül adományként a Nagykönyvtárba.

A könyvek helyét jelölő, raktári katalógus mellé betűrendes lajstromot készítenek,

folyamatosan átdolgozzák a könyvtárhasználati rendszabályokat, különböző címeken, évi 1.000-1.200.- Ft-os bevételt biztosítanak a könyvtárnak, ugyancsak, évi 800-1.000.-Ft-ot fordítanak restaurálásra.

A könyvállomány gyarapítása nagy ütemben történik. 1815-ben egyházkerületi bizottság - melynek tagja *Kazinczy Ferenc* is - vizsgálja, hogy „*mely szakok szűkölködnek nagyobb segedelem nélkül?*”¹⁴ Hasonló szakmai testület dönt a könyvvásárlások ügyében.

Külön katalógusa van az idegen és a hazai szerzők műveinek, valamint a tanulmányoknak, értekezéseknek, halotti beszédeknek, kéziratoknak, az idegen nyelven író magyar szerzőknek. Az idegen szerzők művei között betűrendes, szak szerinti és raktári hely szerinti katalógus segíti az eligazodást. A hazai szerzők betűrendes katalógusát helymutató címtár egészíti ki. A szakkatalógus építését a múlt század elején megkezdik, de három évtized múltán sem sikerül befejezni, többszöri nekirugaszkodásra sem. Csupán a história része készül el.

Erdélyi János tematikus rendben helyezi el a teremkönyvtár anyagát és támogatást kér és kap az egyházkerulettől 1863-ban, 28 pontos munkatervéhez. Szeretne egy szerző, egy cím szerinti betűrendes és egy raktári hely szerinti katalógust készíteni, külön jegyzékkel az ősnymtatványokról és a régi magyar könyvekről. Az állományt 16 csoportba rendezi:

1 . Enciklopédia, folyóirat

Kézikönyvek, szótárak, nyelvtanok

3. Teológia

4. Filozófia

5. História

6. Mathézis, építészet, hadtudomány

7. Természettudomány

8. Orvostudomány

9. Közgazdaságtan

10. Politika

11. Jogtudomány

12. Földrajz, etnográfia, statisztika

13. Irodalom, művészet

14. Hírlapok

15. Kézirattár

16. Vegyes, gyűjteményes munkák.

Korai halála azonban csak a kézikönyvek és az irodalom, művészet kategóriáiba tartozó művek rendezését engedte meg.

Utódja nehéz helyzetbe került, melyről így vallott: „... *sem a régi, sem az új címtár szerint nem lehetett eligazodni. Képzeltető, hogy - kivált eleinte - midőn a tanári kart, nagy a tanuló ifjúságot, vagy egy-egy vidéki tudóst kellett kiszolgálnom, milyen kínos helyzetben voltam. Sokszor órákig, néha hetekig elkerestem egy-egy könyvet, melyről pedig biztosan tudva volt, hogy megvan könyvtárunkban.*”¹⁵

1883-ra alapcímtár és helyi címtár készül a nyomtatott anyagról. Ennek a nagy része még latin és idegen nyelvű könyv, bár az 1780-as évektől kezdve, a magyar nyelvű oktatással párhuzamosan, nagy lendülettel indul a magyar nyelvű könyvek gyűjtése. Külön szekrényt állítanak a magyar anyagnak. Amikor 1850-ben kötelezővé teszik a német nyelvű oktatást, a Kollégium mindent megtesz a magyarnyelvű tanítás átmentésére. A könyvtár vonatkozásában megalakítják a „*Népiskolai Könyvtár című vállalatot*” kifejezetten az osztrák zsarnokság ellensúlyozására, a magyar nyelvű oktatás megmentésére, a magyar szellemű ifjúság védelmére.¹⁶

A tudományos könyvtár sokban járult hozzá ahhoz, hogy a Kollégium a hazai tudományos élet szaktekintélyeinek hosszú sorát nevelje ki működésének 468 éve alatt. Csupán válogatni tudunk belőlük a már említettek mellett:¹⁷ *Balsaráti Vitus János, Kassai Császár Görgy, Tolnai Dali János, Tofeus Mihály, Szilágyi Bertjamin István, Buzinkai Mihály, Simándi István, Szathmáry Paksi Pál, Szentgyörgyi Lstván, Kövy Sándor, Kézy Mózes, Rozgonyi József, Szeremlei Gábor, Antalfi János, Emődi Dániel, Kovács Sándor, Zsindely István.*

A Tudományos Akadémia tagjai lettek: *Nyiri István, Gelei József Somossy János, Magda Pál, Erdélyi János, Zsarnay Lajos, Ballagi Géza, Finkey Ferenc, Kazinczy Ferenc, Kazinczy Gábor, Hegedűs László, Szemere Pál, Szemere Bertalan, Szemere Miklós, Tompa Mihály, Jászay Pál, Teleki László, Fáy András, Almássy Balogh Sámuel, Warga János, Fogarasi János.*

Sokan közülük alkotó munkát végeztek a hazai és a külföldi tudományos, kulturális társaságok keretei között; egyetemekre kerültek vagy kitüntetésekert nyertek műveikkel.

Sokarcú, nagy múltú gyűjteményünk könyveinek élete olyan színes, mint a társadalomé: osztoznak velünk jóban, rosszban. A II. világháború régen véget ért. Elpusztultak, vagy már régen hazatértek orosz fogságból a hadifoglyok, a sztálinista légerekbe hurcolt áldozatok. Formálisan kimúlt az ateista nagyhatalom és végtisztességet lehet adni a messzi idegenben elesett magyar honvédnek, lágerlakónak. Mindez hozzátartozik a múlt rendezéséhez. A nemzetközi szerződések aláírásával minden európai ország vállalta a múlt rendezésének jogi

és erkölcsi következményeit.

Ennek ellenére a pataki Nagykönyvtár három láda könyve még mindig - több mint egy fél évszázada - „oroszfogságban” van a Volga partján. Pár száz kötet, sok kolligátum, másfélezer mű: könyv, levéltári anyag, kézirat, melyeket - kevés kivétellel - fővárosi bankok kirobbantott széfjéből vittek el, 1945-ben, a szabad rablás idején. Patakról, a Kollégiumból nem vittek el könyvet, csupán az 1950-es években emelték ki az állományból a fasisztának bélyegzett anyagot és a Múzeum jeles Éremtárából az arany medálok - csak az aranyak - keltek útra, kb. félszázan.

A fővárosból elvitt művek között a legnevezetesebb a Biblia Polonia, a lengyelek egyik első nyelvemléke.¹⁸ Itt van együtt a Nagykönyvtár ősnymtatványainak többsége: több mint 20 db, a Rákócziak fejedelmi könyvtárából fél tucat kötet, köztük a fejedelemasszony, Lórántffy Zsuzsanna Bibliája, személyes bejegyzéseivel. Találunk még az anyagban számos RMK-könyvet, értékes kéziratot, levéltári dokumentumot is.

Néhány évvel ezelőtt Oroszországban - akkor még Szovjetunióban - jártam a pataki könyvek nyomában. Az volt a konkrét feladatom, hogy bizonyítékot szerezzek a pataki könyvek meglétéről, mivel a szovjet hatóságok hivatalosan nem kívántak tudni arról, hogy ezek náluk vannak. Miután a bennünket érintő anyag orosz nyelvű publikálására hivatkozva, nagy nehezen a kezünkbe vehettük néhány példányukat a nyizsnyij-novgorodi, Leninről elnevezett könyvtárban és lefényképeztük bennük a pataki Nagykönyvtár pecsétjét, jelzeteit, nem volt értelme tovább titkolni létezésüket: megindulhattak a tárgyalások. A hosszú évek óta meg-megújuló tárgyalások alapja ma sem több és más, mint az a reménységnél, hogy hátha jobbra fordul a pataki könyvek sorsa. Mindenesetre nagy élmény volt látni, kézbe venni ott őket és átvenni társaik üzenetét: - megvannak, jól vannak.

Az ottani könyvtáros kollegák - feletteseik és a hatóságaik véleményével ellentétben - magától értetődőnek tekintették, hogy a pataki könyveknek haza kell kerülniük. Egyikük - baráti gesztusként - megajándékozott az otthoni könyvtárából egy magyar nyelvű könyvecskével, amely az 1945-ben odavitt szállítmányokból származott. Ez ugyan nem a pataki könyvek közül való volt, de tudomásom szerint az egyetlen, amely az orosz fogságból napjainkban visszatért, s ma az Országos Széchényi Könyvtár őrzi.¹⁹

Sárospatak, 1999.

Jegyzetek

1. SZOMBATHI János: Historia Scholae seu Collegii reformatorum Sarospatakiensis. Sárospatak, 1860. (Magyar fordításban: Gulyás József- Szinyei Gerzson, Sárospatak, 1919. 251 .p.)

Szombathy idézett, 1778 után írt könyvtártörténete, amikor a könyvtár alapítását 1530-1531-re

teszi, írott forrást, melyben ez a dátum szerepel, nem említhet. Viszont hivatkozik számos, figyelemreméltó „közvetett bizonyítékra”, mint amilyen Csécsy János tanárnak 1759-ben a Zemplén Vármegye küldöttsége előtt tett „Declaratio”-ja. Más kollégiumtörténetek hivatkoznak Pápai Páriz Ferenc „Rudus redivivum”-ának és Füleki Andrásnak a Kollégium sorsáról készített 'Description' -jének az adataira, melyeket megerősítenek a Perényi Péter mecenatúrájára, a szerzetesi iskolák sorsára, a pataki tanárok marosvásárhelyi névsorára vonatkozó kutatások.

2. Idézi - többek közt - BUCSAY Mihály: *L' influence de Calvin en Hongrie = Calvin et la Hongrie*. Genève, 1986. 16. p.

3. Az első, 1623-ból ismert felsorolás 'catalogus reformatus' címen (a „reformatus” itt a latin szó eredeti értelmében szerepel és 'megújítottat' jelent) 297 tételt tartalmaz. A könyvtárról az első írásos adat 1621-ből való. Egyesek a fent említett katalógus címe alapján következtetnek arra, hogy írott katalógusnak a 16. század végén már kellett léteznie.

4. SZINYEI Gerzson fordításában olvashatjuk: *A Sárospataki Főiskolai Könyvtár története*. Sárospatak, 1884. 71.p.

5. SZINYEI G. i.m.: uo.

6. Az általuk készített listáknak ilyen címet adtak: 'Catalogus librorum Bibliothecae publicae illustris Collegii Ref. Sárospatakiensis secundum pluetos con'innatus A. 1797. Bibliothecarii Stephano Kovacs, Michaelae Miskolczv et Josepho Olasz. A 1815. cura Martini Angyal bibliohecarii [ord. et](#) opera Danielis Banhorvathi bibliothecae scribae auctus hic ib. emendatus.

Yagy : 'Pars posterior tomii prioris serieri alphabeticae hungaricae continens auctores hungaricos idiomatae peregrino libros suos edentes adornata cura et opera bibliothecarii ord.

O.D. Martini Angyal adjuvantibus bibliothecae scribis H.D Josepho Ferenczi et H.D. Daniele Nádaskay, frnitum per D. Nádaskay A. 1816. Die 7-a decembris hora 1-a pomeridiana pro sit laus domino in saecula saeculorum. Amen.' Szinyei G. i.m. uo.

7. CZEGLÉ Imre: *A Sárospataki Nagykönyvtár történeti áttekintése (1501-1945.)* Sárospatak, 1981. Borsodi Könyvtári Krónika III.

8. SZALÁRDI János *Siralmas magyar krónikája*' jegyzi fel, hogy a fejedelem 19-szer olvasta elejétől végéig a teljes Szentírást és külön 13-szor az újszövetségi részét. Bp. 1980.

9. MONOK István: *A Rákóczi-család könyvtárai 1588-1660*. Szeged, 1996. XXVI-XXVII. p.

10. Révész Imre közli „Napló II. Rákóczi Ferenc magyar nemzeti szabadságharcának idejéből Debrecen városának azon kori jegyzőkönyve szerént egy kis elő és utószóval” -címmel, hogy mi történt 1704. október 21-én, melyben az alábbiakat olvashatjuk: „Scholában, mind a Pataki, mind az itt való bibliotheka elpredáltatott, több 300 Authornál, sok könyv széllyel tépetett, sok

félíg megégettetett, sok levelenként a Curián, utcán és táborhelyen elhintetett, sok porba, ganéjba kevertetett, a thékák össze forgattattanak, deákok oda hordott ládái felhasogattattak, térdig ért a házakban az öszve zavart papiros... a Pataki Typographia ott lévén, a betűk, hasonlóképpen, mint a magunké, kiforgattattanak, s elhordattattanak... " = Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező III. évf. 1872.okt. 421-464. p.

11. Az itt sorolt adatok jórészt HARSÁNYI István: 'A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa.' Bp. 1917. -című művéből valók.

12. A pataki Kollégium történetéről számos feldolgozás született, melyek adataira hivatkozunk. Ezek közül kiemeljük MARTON János: A Sárospataki Református Főiskola története, Sárospatak, 1931., valamint Szűcs Jenő, MAKKAI László, BENDA Kálmán, KONCZ Sándor, BARCZA József és mások tanulmányaival: A Sárospataki Református Kollégium története Bp. 1981. - címűeket.

13. Szinyei G. id. m. 55.p.

14. Uo.. 50.p.

15. Uo.60-61.p.

16. SZILÁGYI Benő: Soltész Ferenc emlékezete. Idézi Czeglé Imre: id.m. 35.p.

17. Tesszük ezt GULYÁS József. 'A Sárospataki Ref. Főiskola rövid története' -című munkája nyomán: Sárospatak, 1931. Különösen az 54. p. adataira támaszkodva.

ia. A Sárospataki Lengyel Biblia 1390 és 1455 között készült, kézirásos Biblia-szövegeket tartalmaz lengyel nyelven. Borítóján a lengyel sas, a litván és a Jagelló-címer található. 1627-ben Lesznóról került Patakra.

18. Imádságos könyv, melynek címe: 'Világi Bujdosó Életünknek Kedves úti-társa, Mellyet: szerzet mennyei édes egy Christus szolgája Hazájára siető, világi bujdosásában való lelki Úti társul, hogy míg el-éri böldeg czéllját, és lelkének édes mennyei Atya országában való tsendes meg-nyugovását, légyen mind magának, s mind más Idvességeket szomjuhozó feleinek, s nemzetének vigasztalására.' Szebenben Nyomt. Hötzdörffper ...1709. Esztendőben.

A borítólapon verzőjén gróf iktári Bethlen Susanna gróf Teleki Sámuelné kettős címerű, „Az úr gondot visel” -feliratú ex librise, az előzéklapon pedig báró Wesselényi Kata possessori bejegyzése található, a neve mellett az alábbi, kézzel írt strófával

„ E világ piatztzán / Sok kisirtet satztzán / Kűszkűdű hiv
léleknek

Idvessége utyutyát / Élet vize kutyutyát / Mutato úti tarsa.

Mellyel adig kísér / Míg menybe jut s ér /Szent Ura
örömébe.

Báró Wesselényi / Kata kinek fényei / A Jákób nagy Istene.

"

* A Könyvtári Figyelő 1998. 3/4 számában Kövendi Dénes ismertette a Sárospataki Kollégium hadizsákmányává vált könyveinek katalógusát, melyet a moszkvai Idegennyelű Irodalom Állami Könyvtára adott ki. (A szerk.:)